

ΕΡΕΥΝΗΣΙΟΥ ΚΟΥΡΤΙΟΥ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΖΟΜΕΝΗ ΥΠΟ

Μ. Ε. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ.

Υπάρχει τι μᾶλλον ἴδιον κτῆμα λαοῦ τινος παρὰ τοὺς θεοὺς αὐτοῦ; Τὸ πρῶγμα ἀλθθεύει μάλιστα παρὰ τοῖς λαοῖς τῆς ἀρχαιότητος, οἵτινες ἐν τοῖς θεοῖς αὐτῶν ἐπροσωποποιῶσαν τὴν ἰδίαν ἐθνότητα. Ἀνεφέροντο πρὸς τοὺς θεοὺς αὐτῶν οὐχὶ ἀπλῶς ὡς ἄνθρωποι, ἀλλ' ὡς Πέρσαι, ὡς Ἕλληνες, ὡς Ῥωμαῖοι. Ἐν τούτοις, ἐξαιρουμένου τοῦ τὸν αἰθέρα οἰκοῦντος Διός, οὐδεμία σχεδὸν ὑπάρχει ἐλληνικὴ θεότης μὴ θεωρουμένη ὡς ξένην ἔχουσα τὴν καταγωγὴν, μὴδὲ σχετιζομένη πρὸς ὑπερθαλασσίους μύθους καὶ ἔθιμα, ἐπὶ τῶν ἀκτῶν δὲ τῆς θαλάσσης ἐνεφανίζοντο καὶ ἔκειντο οἱ ἀρχαιότατοι βωμοί.

Ἀλλῶς τε παρὰ πᾶσαν τὴν ζήλοτυπίαν, μεθ' ἧς οἱ Ἕλληνες εἶχοντο τῆς ἰθαγενείας αὐτῶν, πανταχοῦ βλέπομεν αὐτοὺς σχετιζόντας τὴν ἰδρυσὶν τῶν πόλεων αὐτῶν πρὸς τὴν ἄφιξιν ἀλλοδαπῶν, οἵτινες, δι' ὑπερφυστικῆς ρώμης καὶ σοφίας πεπρωκισμένοι, διὰ νέων ἐθίμων μετερρῶθιμαν τὰς ἐξεις τῶν κατοίκων. Ἐν συντόμῳ πάντες οἱ μῦθοι ὑπερβαίνουν τὰ στενὰ ὅρια τῆς εὐρωπαϊκῆς χερσονήσου, πάντες δὲ συμπύπτουσιν ἐν τῇ ἀντιπέραν ἀκτῇ, ἐνθεν ἀναφέρονται προελθόντες θεοὶ τε καὶ ἥρωες.

Μέχρι τούτου ἡ ἐννοία τῶν μύθων εἶναι σαφὲς διὰ τὴν διηλοῦσιν οὗτοι ἀνάμνησιν πολιτισμοῦ, ἐξ Ἀνατολῆς διὰ τοῦ ἀποικισμοῦ εἰσαχθέντος· ἀλλ' ἂν ἡρώτα τις τίνες ἦσαν οἱ ἀποικοὶ οὗτοι, θὰ περιέσταιτο πρὸ πολλῶν ἀσαφειστέρων ἰδεῶν τὸ πρῶγμα δ' εὐνόητον, διότι, ὅτε οἱ μῦθοι οὗτοι ἔλαβον τὸν τύπον αὐτῶν, οἱ ξένοι ἀπὸ μακροῦ ἤδη εἶχον ἐγκληματισθῆν ἐν τῇ χώρᾳ, ἡ καταγωγὴ δὲ αὐτῶν εἶχε περιέλθει εἰς λήθην. Ἀλλῶς τε ὁ μῦθος δὲν χαίρει, ὡς ἡ κριτικὴ, ἐμβαθύνων τοῖς πράγμασι· τοῦναντίον χαίρει τῷ ἐκτάκτῳ, τῷ ἀπροόπτῳ, τῷ θαυμασίῳ. Ἡ Ἀφροδίτη ἀναδύεται αἰθνης ἐκ τοῦ ἀφροῦ τῆς θαλάσσης, ὁ Πέλοψ δὲ πλησιάζει τῇ ἐλληνικῇ ἀκτῇ συρόμενος ἐπὶ τῶν ὑδάτων ὑπὸ τῶν θαυμαστῶν τοῦ Ποσειδῶνος ἵππων.

Ἐν τούτοις ἐκ πάντων τῶν μύθων τούτων προκύπτουσι παρὰ τῷ ἔμπερῳ παρατηρητῇ δύο κύριαι ἰδέαι, ἐν πρώτοις ἡ γνῶσις ἐξωτερικοῦ τινος κόσμου, μορφωμένη ἐνίοτε μετὰ πλειόνος ἀκριβείας ἐν τοῖς γεωγραφικοῖς ὀνόμασιν, οἷα ἡ Κρήτη, ἡ Λυκία, ἡ Φρυγία, ἡ Λυδία, ἡ Τρωάς, ἡ Φοινίκη, ἡ Κύπρος, ἡ Αἴγυπτος, ἡ Λιβύη, εἰτα δὲ ἡ γνῶσις τῆς συγγενείας, τῆς συναπτούσης τὴν Ἑλλάδα τῷ ἐξωτερικῷ τούτῳ κόσμῳ. Ὅντως, καίτοι ἡ Ἀφροδίτη προέρχεται ἐκ Συρίας, δὲν ἐμφανίζεται οὔτε ὑπὸ τῶν τίς Μυλίττας, οὔτε ὑπὸ τὸν τίς Ἀστάρτης τύπον, ἀλλ' ὡς ἐλληνὶς θεάνα· καθ' ἣν στιγμὴν ἐξέρχεται τῆς θαλάσσης, εἶναι Ἀφροδίτη. Ἀλλὰ μὴ οἱ ἥρωες, ὡς ὁ Κάδμος καὶ ὁ Πέλοψ, φέρουσι παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐξωτικὸν καὶ βάρβαρον χαρακτῆρα; Αὐτοὶ δὲν εἶναι οἱ ἰδρυταὶ παντός, ὅ τι ὑπάρχει ἀλθθεῶς ἐλληνικόν, οἱ πρόγονοι τῶν ἰσχυρῶν καὶ προστατίδων δυνάστεων, ὧν τὰ κλέα καὶ τοὺς ἄλλους οὐδέποτε ἐπαυθεν ἕμνοῦσα ἡ ἐθνικὴ μούσα;

Πῶς λοιπὸν δυνάμεθα νὰ συνδυάσωμεν καὶ ἐξηγήσωμεν τὰς δύο ταύτας ἰδέας ἄλλως ἢ ἀποδεχόμενοι ὅτι οἱ ἀποικοὶ οὗτοι καὶ αὐτοὶ ἦσαν Ἕλληνες, ὅτι προήρχοντο μὲν ἐξ Ἀνατολῆς, ἀλλ' Ἀνατολῆς ἐλληνικῆς, ἐνθα δυνάμει τῆς πνευματικῆς ἐκείνης εὐχερείας, ἥτις χαρακτηρίζει τὴν ἰωνικὴν φυλὴν, ἦσαν ἐμπεποτισμένοι ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ πολιτισμοῦ καὶ εἶχον σημαίνει αὐτὸν τῇ σφραγίδι τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, πρὶν ἢ μεταδιδῶσθαι αὐτὸν τοῖς ἐν-Εὐρώπῃ ἀδελφοῖς; Ἀφ' ἐτέρου, ἐπειδὴ οἱ ὑπερθαλασσῖοι οὗτοι Ἕλληνες ἦσαν ὡσαύτως ἐνδρυνμένοι ἐν μέθῳ τῶν Φοινίκων, ἐν ταῖς φοινικαῖς ἀποικίαις, ἐν τῇ Λυκίᾳ, τῇ Καρίᾳ, τῷ Δέλτῳ τοῦ Νείλου, τοῖς ἐκ τῶν ἀπωτάτων ἐκείνων

ἀκτῶν ἐλθοῦσιν ἀποικοί, τοῖς ἥρωσιν ἐκείνοις καὶ ἰδρυταῖς τῶν πόλεων, ἐδόθη τὸ ὄνομα τῶν Φοινίκων καὶ Αἰγυπτίων¹.

Καὶ ἐκ τούτου μὲν δὲν ὀφείλομεν ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι ἀλθθεῖς Χαναταῖοι ἐλθόντες ποτὲ ἀπώκησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐλαλήσαν δὲ ἤδη ἀνωτέρω περὶ τῶν σταθμῶν αὐτῶν, ἡ μελέτη δὲ τῶν διαφόρων τόπων θὰ παράσχη ἡμῖν ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν πλείονων οὐχ ἥττον, ἔχοντες ὑπ' ὄψει τὴν ἐθνικὴν τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Σημίτας² ἀντιπάθειαν, δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν πιθανὸν ὅτι ἡγεμονικοὶ οἰκοί, ἐπὶ μακρὸν καὶ εἰς κλειδὸς βιόντες ἐν μέθῳ τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ἰδρῦθησαν ὑπὸ γυναικῶν Φοινίκων. Ὑπάρχει χρεια ἀποδείξεως τοῦ ὅτι οἱ εἰς Ἄργος ἐλθόντες Αἰγύπτιοι δὲν ἦσαν ἀκραίφνεις Αἰγύπτιοι, φυλὴ διάφορος ὅλως τῆς ἐλληνικῆς κατὰ τε τὰ ἦθη καὶ τὴν γλῶσσαν; Ἡ παράδοσις διὰ τῆς ἀφελούς αὐτῆς γλῶσσης ἱκανῶς σαφῶς ἀποκρίνεται πρὸς τὸ ζήτημα, ὅτε τοὺς ἀλλοδαποὺς τούτους καλεῖ ἐξαδέλφους τοῦ Δαναοῦ, μέλη τῆς ἀργείας οἰκογενείας, ἅτινα, μεταχθέντα εἰς Λιβύην κατὰ τὴν ἀπαγωγὴν τῆς Ἰούς, ἐπανήρχοντο ἐκ τῶν ὄχθων τοῦ Νείλου πρὸς συνάντησιν τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Ἰνάχου.

Ἄλλ' οἱ ὑπερθαλασσῖοι Ἕλληνες πρὸς τοῖς ἰδίους ὀνόμασι, τοῖς εἰλημμένοις ἐκ τῶν χωρῶν, ἐξ ὧν εἶχον ἐξέλθει, ἔφερον καὶ γενόσθημα τινὰ ὀνόματα, ἀνάλογα τῷ Ἰ α β α ν, δι' ὧν ἐκαλοῦντο ἐν Ἀνατολῇ, ἅτινα δ' ὡς ἐκεῖνα εἶχον τὴν σημασίαν τοσοῦτον εὐρεῖαν, ὅσον καὶ ἀνεπαρκῶς ὥρισμένον.

Τὸ μάλιστα διαδεδομένον ἐκ τῶν ὀνομάτων τούτων ἦν τὸ τῶν Λελέγων, δι' οὗ κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἐδηλοῦτο μιγὰς τις λαός 3. Λέλεγες ὑπῆρχον ἐν Λυκίᾳ, ἐν Μιλήτῳ, ὡς καὶ ἐν Τρωάδι. Ὁ Πρίαμος πορεύεται εἰς τὰ ὄρη τῆς Ἰδης, ζητῶν λέλεγας γυναῖκα, ἐν Καρίᾳ δὲ ἐδεικνύοντο παλαιὰ φρούρια καὶ ἀρχαῖοι τάφοι καλούμενοι Λελέγια. Ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι ἴχνη τοῦ ὀνόματος ἀνευρίσκονται πανταχοῦ, ἐνθα οἱ τῆς Ἀσίας Ἕλληνες ἐγένοντο δεκτοὶ καὶ διέδωκαν τὸν πολιτισμὸν, ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Μεσογείας, τῆς Λακωνίας καὶ τῆς Ἠλίδος, ὥσπερ καὶ ἐν Μεγάρῳ, ἐνθα ὁ τὴν ἐπιτόπιον ἱστορίαν ἐγκαινίσας ἦν Λέλεξ ἀνὴρ, ἐξ Αἰγύπτου ἐλθὼν. Οἱ Ἐπειοί, οἱ Λοκροί, οἱ Αἰτωλοί, αἱ Καυκῶνες, οἱ Κουρήτες, οἵτινες ὥκουν τὴν δυσμικὴν τῆς Ἑλλάδος ἀκτὴν καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Ταθίων διεχύθησαν εἰς τὰς παρακειμένας νήσους, ἐθεωρήθησαν ὡς ὁμόφυλοι τοῖς Λελέξιν⁴.

Οἱ Κῆρες ἀποτελοῦσι τὸ ὁμόζυγον τῶν Λελέγων, ἡ ὁμοιότης δὲ εἶναι τοσαύτη, ὥστε δύναται ν' ἀπατήσῃ τινὰ. Ὁρίζονται ὡς «Κῆρες βαρβαρόφωνοι» ἀλλ' ἐν τούτοις ἐρρήθη ὅτι ὁ Ἀπόλλων ἐλάλησέ ποτε ἐν γλώσσῃ καρικῇ⁵. Διάσημοι τῆς Ἑλλάδος οἱ κογένεαι ἰσχυρίζοντο ὅτι κατήγοντο ἀπὸ Κερῶν⁶, δὲν δύναται τις

1) Περὶ τῶν Κερῶν καὶ Ἰώνων ἐκλεισθέντων ὡς Φοινίκων ἴδε E. Curtius, *Ionier*, σ. 15. 49. Καὶ ὁ E. Renan δὲ (*Histoire générale des langues Sémitiques*, I. 44) φρονεῖ ὡσαύτως ὅτι «τὸ ὄνομα τῶν Φοινίκων πράγματι περιλαμβάνει τὰς τῶν ἰωνικῶν φύλων πρὸς τὴν δύναν μεταναστεῖς».

2) Ἰδε τὸ πρῶγμα ἐκτιθέμενον ἐν τοῖς ἔμπροσθεν.

3) Ὁ Σουίδας τῷ ὀνόματι τῶν Λελέγων ἀποδίδωσι τὴν σημασίαν τῆς λέξεως σὺ μ ι κ τ ο ι. Ἐν γένει περὶ τῆς κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας ἀναγραφείσης «συγχύσεως ἐθνῶν» καὶ τῶν «μιγδῶν» ἴδε: Στράβ., σ. 678 καὶ Deimling, *Leleger*, σ. 99. τοῦ ἔργου τούτου ὅντος τοῦ καταλληλοτάτου εἰς τὴν περὶ τῶν Λελέγων μελέτην.

4) Κατὰ τὸν Kiepert (*Monatsber. der Kgl. Acad. d. Wiss.*, 1861, σ. 144) οἱ Λέλεγες, ἄλλοι παρὰ τοὺς σημίτας Πελασγούς, εἶναι οἱ αὐτοὶ τοῖς Ἰλλυριοῖς, ὧν οἱ ἀπόγονοι σήμερον εἰσίνονται παρὰ τοῖς Ἀλβανόις.

5) Ἰδε περὶ τούτων ἐν τοῖς ἔμπροσθεν.

6) Καὶ «ἀγορεύοντες» (Ὁμ. Ἰλιάδ., B, 867). Ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος ἐτίθετο καὶ τοῖς Ἠλείοις καὶ Ἐρετριεῦσι (Deimling, σ. 22).

7) Ἡρόδ. II', 135.

8) Περὶ καρικῆς καταγωγῆς ἀθηναϊκῶν οἰκογενειῶν ἴδε Ἡρόδ., E', 66, περὶ τοῦ Θεμιστοκλέους δὲ, ὑπὸ τὸν Φανίον ἀναφερόμενου ὡς ἀπὸ Κερῶν τὸ γένος ἔλκοντος. Πλουτάρχ., Θεμιστ., I. Πρὸς δὲ κατὰ τὸν Φίλιππον τὸν Σουαγγελέα, ὑπὸ τοῦ Στράβωνος (σ. 662), ἀναφερόμενον, ἐκ Καρίας προῆλθον «πλείεστα ἐλληνικὰ ὀνόματα».

δὲ ν' ἀποδείξει ὅτι ὁ λαὸς ἐκεῖνος ἦν Χαναναῖας φυλῆς. Ἀνέκουσι μᾶλλον τοῖς νοθογενέσιν ἐκείνοις λαοῖς, περὶ ὧν ἐλαλήσαμεν ἀνωτέρω· προελθόντες δὲ ἐκ φυλετικοῦ τινος κράματος, ἦσαν προωρισμένοι, ὥπως γένωνται οἱ διερμηνεῖς καὶ τὰ διάμεσα οὕτως εἰπεῖν τῶν διαφόρων λαῶν. Οὕτως ἐπὶ τινι χρόνον μεγίστην ἔσχον ροπήν ἐπὶ τῆς περὶ τὴν Μεσόγειον ἀναπτύξεως τοῦ πολιτισμοῦ· ἀλλὰ, ὡς γενικῶς συμβαίνει τοῖς νόθοις τούτοις λαοῖς, ἐξέλιπον κατὰ μικρὸν, μὴ καταλιπόντες ἴχνη διαρκεῖς τινος ἱστορίας. Τὴν γλῶσσαν αὐτῶν συνίστασαν διάφορα στοιχεῖα, ἡ χώρα δ' αὐτῶν ἔνεκα τῶν πλείστων σημάτων μεταναστῶν, οὓς περιεῖχεν, ἐκαλεῖτο κυρίως Φοινίκη· οὐδόλως ἄπορον λοιπὸν ὅτι οἱ τῆς Εὐρώπης Ἕλληνες διείδον παρ' αὐτοῖς ἐξωτικὴν ὅλως φυσιογνωμίαν. Ἐχαρακτηρίζοντο ὡς πειραταί· χαλκὸν περιδεδλμμένοι οἱ τῆς ἀρχαιότητος Νορμανδοὶ οὗτοι, ἔζον ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ ἐπεκτείνοντο κατὰ μικρὸν τῶν ἀκτῶν. Ἐν τούτοις τὸ ὀρμητικὸν αὐτῶν ἦν ἐν τῇ Μικρῇ Ἀσίᾳ, εἶχον δὲ ἐκλέξει τὴν ἔδραν αὐτῶν μεταξὺ Φρυγῶν καὶ Πισιδῶν, ὑποτάξαντες πρότερον τμημά τι τῶν Λελέγων². Συνήπτοντο, ὡς λέγεται, διὰ τῆς κοινότητος τοῦ θρησκευματος τοῖς Λυδοῖς καὶ τοῖς Μυσοῖς. Παρ' αὐτῶν κυρίως οἱ Εὐρωπαῖοι ἔλαβον πολεμικὰ ὄργανα, οἷον τὴν λαβὴν τῆς ἀσπίδος, τοὺς θυρεοὺς, τὴν χαλκίνην καὶ μετὰ κυματίζοντες λόφον περιεφθαλαίαν. Ἡ παράδοσις οὐδαμῶς ἀποδίδωσι τοῖς Καρσίν οὕτως εὐρείαν καὶ διαρκή ροπήν, οἷαν τοῖς Λελέξιν. Εἶναι τυχοδιωκτικώτεροι τούτων καὶ ταχύτερον ἐκλείπουσιν. Ἐνιαχοῦ, ἐν Μεγάροις δὲ ἰδίᾳ, τὴν χώραν ἐπέδραμον κατὰ πρῶτον οἱ Κάρες, εἴτα δέ, πολλὰς μετὰ ταῦτα γενεάς, οἱ Λέλεγες³. Ἡ παράδοσις αὕτη δεικνύει ὅτι παρὰ τοῖς Καρσίν ἐνοεῖτο λαὸς ἀρχαιότερος, χαρακτῆρος ἐξωτικοῦ, ὅτι δὲ οἱ Λέλεγες ἔθεωρουντο ὡς φυλὴ ἥτιον ἑτερογενὲς καὶ μᾶλλον πεπολιτευμένη.

Οὕτω καὶ οἱ τῆς Ἀνατολῆς Ἕλληνες δὲν ἦσαν ὁμοιόμορφοι ὄγκοι, οὐδὲ παρέμειναν πάντοτε οἱ αὐτοί. Τούναντιον κατὰ τοὺς αἰῶνας, καθ' οὓς κατεῖχον τὴν εὐρωπαϊκὴν ἡπειρον, διετέλουν καὶ αὐτοὶ οὗτοι ἐν τῇ δραστηριωτάτῃ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν φάσει. Ἀφήρουν κατὰ μικρὸν ἀπ' ἑαυτῶν τὰ ξένα στοιχεῖα, ἡ ἰδίᾳ αὐτῶν φυσιογνωμία διεγράφετο σαφέστερον, τὰς ποικίλας δὲ φάσεις τῆς ἀναπτύξεως ταύτης θὰ συνηθώμεν ν' ἀνεύρωμεν ἐν τῇ ἐπὶ τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος ροπῇ, ἰδίᾳ δὲ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς θρησκείας.

Οἱ Πελασγοί, ὥστε οἱ ἄλλοι κλάδοι τῆς ἀρίας ὁμοφυλίας, οἱ Ἰνδοί, οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Γερμανοί, ἐλάτρευον τὸν ὑπέρτατον θεὸν ἄνευ ὑλικῆς εἰκόνης καὶ ναοῦ αὐτοῦ. Κατ' αὐτοὺς αἱ ὑψηλαὶ κορυφαὶ ἦσαν βωμοὶ ὑπὸ τῆς φύσεως ἐγνηγεμένοι, αὐτοὶ δὲ ἡ ψυχὴ, ὡς καὶ τὸ σῶμα, ἐφαίνοντο πλησιέστερον ὄντα τῷ οὐρανῷ. Ἐπεκαλοῦντο τὸν Ὑψίστον τοῦτον, οὐδὲν προσωπικὸν ὄνομα ἀποδίδόντες αὐτῷ¹, διότι τὸ ὄνομα Ζεὺς (Deus) σημαίνει ἀπλῶς τὸν οὐρανόν, τὸν αἰθέρα, τὴν φωτεινὴν τοῦ Ἀοράτου κατοικίαν· ὅτε ἤθελον νὰ δειξῶσιν ἀμειωτέραν αὐτοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων σχέσιν, ἐκάλουν αὐτὸν ὡς δημιουργὸν πάντων τῶν ζώντων Δία πατέρα.

Ἡ καθαρὰ αὕτη καὶ ἀγνή θρησκεία τῶν «θεῶν» Πελασγῶν κατέλιπε ταῖς μετὰ ταῦτα γενεαῖς ἄλλο τι ἢ εὐσεβεῖς ἀναμνήσεις· ἐν μέσῳ τῆς ὑπὸ ἀγαλμάτων οἰκουμένης καὶ ὑπὸ ναῶν κεκαλυμμένης Ἑλλάδος ἐφαίνοντο καπνίζουσai ὡς τὸ ἀρχαῖον αἰ κορυφαί, ῥάφιερωμέναι Ἐκείνῳ, ὃς οὐκ οἰκεῖ ἐν χειροποιήτοις

οἰκίμασι. Πράγματι ἐν ταῖς ἀρχαῖαις θρησκειαῖς ἡ πρωτόγονος πάντοτε βάσις, τὸ ἀπλούστατον στοιχεῖον, διетηρήθη μακρότερον καὶ πιστότερον· οὕτω διὰ τῶν ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας πεπληρωμένων αἰώνων ὁ ἀραδικὸς ἀσώματος καὶ ἀπροσπέλατος Ζεὺς ἐξηκολούθησε θεῷ φωτὶ καταλάμπων τὴν δαδῶδη κορυφὴν τοῦ Λυκαίου¹, κατενόει τις δὲ ὅτι ἐπέδαινε τοῦ κράτους αὐτοῦ, ὅτε ἔδλεπε πᾶσαν σκίαν ἐκλείπονσαν. Αὐτὸς ὁ λαὸς διетηρόσεν ἐπὶ μακρὸν εὐσεβὴ φρόνην πρὸς τὰ ὀνόματα καὶ τὰ σημεῖα, τὰ τεῖνοντα εἰς τὴν ὑλικὴν παράστασιν τοῦ θεοῦ ὄντος. Οὕτω πρὸς τῷ βωμῷ, τῷ ἰδρυμένῳ τῷ Ἀγνώστῳ θεῷ, ἔδλεπέ τις τῇδε κάκειδε ἐν ταῖς πόλεσι βωμοὺς ἰδρυμένους τοῖς «ὀσίοις», τοῖς «μεγάλοις», τοῖς «οἰκτίρμοσι» θεοῖς, τὰ πλείστα δὲ τῶν ὀνομάτων τῶν θεῶν ἐν Ἑλλάδι ἦσαν ἀρχῆθεν οὐδὲν ἄλλ' ἢ χαρακτηρισμοὶ τῆς θεότητος, ἀγνώστου ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν αὐτῆς².

Ἀδύνατος ἦν ἡ ἐν πάσῃ τῇ ἀγνότῃ αὐτῆς διατήρησις τῆς πελασγικῆς ταύτης λατρείας. Ἐν πρώτοις δὲν δύναται τις ν' ἀρνηθῇ ὅτι παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὥσπερ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἀρίοις λαοῖς, ὑπῆρχον σπέρματα πολυθεϊστικῶν ἰδεῶν καὶ ὅτι συνεπήγοντο ταῦτα ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς πατρίδος αὐτῶν. Θρησκεία, ἰδρυμένη ἐπὶ τῆς λατρείας τῆς Φύσεως, δὲν ἠδύνατο νὰ παραμείνῃ ἐν τῇ καθαρῇ καὶ ἀπλῇ ιδέᾳ πρώτης τινὸς δυνάμεως, παρεχούσης τὴν ἐν τοῖς ἐγκάτοις τῆς Φύσεως κυκλοφορίαν τῆς ζωῆς. Παρὰ τῷ μεγάλῳ τούτῳ παράγοντι ὑπῆρχον δευτερεύοντα δυνάμεις, αἵτινες ἐκάστη ἐτυχον τοῦ ἰδίου μέρους τῆς λατρείας· οὕτως ἡ τῶν Νυμφῶν ἰδίᾳ λατρεία κατέλαβεν ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος τὴν ἐν τῇ δημόδιᾳ θρησκείᾳ θέσιν αὐτῆς.

Ἐτέρα αἰσθητοτέρα μεταποίησις τῆς θρησκευτικῆς ιδέας σχετίζεται πρὸς τὴν διαίρεσιν τοῦ λαοῦ εἰς φυλὰς καὶ εἰς κεχωρισμένους δῆμους. Οἱ μετανάσται, ἐνιδρυόμενοι ἐν τινὶ χώρᾳ, ἤθελον νὰ εὐρώσιν ὁρατὰ σημεῖα καὶ ἐχέγγυα τῆς θείας εὐνοίας, ἐν τοῖς διαφόροις δὲ δῆμοις ὑπὸ διαφόρους ἐπόψεις προσέβλεπον τὴν θεότητα. Ἡ τοῦ Θεοῦ ιδέα διεθροῦσθη, οὕτως εἰπεῖν, ὡς καὶ ἡ ἐθνότης. Ἡ λατρεία ὁσημέραι ἀπέδαινε ποικιλωτέρα καὶ μᾶλλον συνεδέετο πρὸς ὁρατὰ πράγματα, οἷα αἱ πηγαί, οἱ χεῖμαρροι, τὰ σπύλαια, τὰ δένδρα, οἱ λίθοι· οὕτω δὲ ἡ θρησκεία βαθμυδὸν ἤχθη εἰς τὸν ταυτιζόμεν τῶν ἰδεῶν αὐτῆς πρὸς τὰ ὑλικά σύμβολα¹.

(Ἀκολουθεῖ).

Ο ΑΡΡΙΑΝΟΣ.

Ὅτε ἐπέκειτο ἡ εἰς Ἀσίαν διάδοσις Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου, ἅπας ὁ ἑλληνικὸς κόσμος εἶχεν ἀποδώσει εἰς τὸ ἐγγεῖρημα ἐκεῖνο ὑψίστην σπουδαιότητα, πολλοὶ δὲ τῶν ἐν γράμμασι καὶ ἐπιστήμῃς διαπρεψάντων τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀνδρῶν προθυμότητα παρηκολούθησαν τὸν μέγαν ἐκεῖνον κατακτητὴν, ὥπως γράψωσι τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ ἔργα. Τοσούτῳ δ' εἶχεν ἐν Ἑλλάδι κορυφωθῇ τὸ διαφέρον ὑπὲρ τοῦ ἀναλαβόντος τὸν κατὰ τοῦ βαρβαρισμοῦ ἄγωνα, ὥστε οἱ ἐπιχειρήσαντες νάναγράψωσι τὰς πράξεις αὐτοῦ δὲν ἐξηρκέσθησαν μόνον εἰς ἐκθεσὶν τῶν μαχῶν καὶ περιγραφῆν τῶν πολεμικῶν αὐτοῦ κατακτῆσεων, ἀλλὰ καὶ τοσούτῳ ἐλεπτολόγησαν περὶ τῶν καθέκαστα, ὥστε ἀνέγραψαν καὶ περιέγραψαν τὰ κατὰ τὸν Μακεδῶνα, ὡς εἰπεῖν, σπιθαμὴν πρὸς σπιθαμὴν. Ἀναφαίνονται ὅθεν οἱ συγγράψαντες «Βασιλείους ἐφημερίδας», «Σταθμοὺς τῆς Ἀλεξάνδρου πορείας»² καὶ οἱ «Βημύ-

1) Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Καρῶν ἴδε Schœmann, *Griech. Alterth.*, I³, 2. 89. Ὁ E. Renan (*Hist. gén. des langues semit.* I, 49) λέγει: «Τὰ πλείστα τῶν ὑπὲρ τῆς σημιτικῆς καταγωγῆς τῶν Καρῶν ἐπιχειρήματα εἶναι ἄνευ ἀξίας». Ἴδε πρὸς τούτους N. *Jahrb. für Philol.*, 1861, σ. 444. Ὁ Wachsmuth (*Stadt. Athen.*, σ. 446) ἐπανέρχεται εἰς τὴν σημιτικὴν καταγωγὴν τῶν Καρῶν.

2) Περὶ τῶν Λελέγων, τῇ τῶν ὄπλων βίᾳ συσσωματοποιηθέντων τῷ καρικῷ λαῷ («τοῦ Καρικοῦ μοῖρα, ἅμα τοῖς Καρσὶ στρατευόμενοι»), ἴδε Στράβ. σ. 611.

3) Περὶ τοῦ Καρὸς καὶ Λέλεγος ἐν Μεγάροις ἴδε Πασταν. Α', λθ', 6. Ἐν Μεγάροις διακρίνονται κάλλιον οἱ τρεῖς κυριώτατοι ὅμιλοι, οἱ ἐκ τῶν ἑλληνικῶν φύλων τῶν ἀκτῶν συγχροτηθέντες. Ἴδε καὶ Gideon Vogt, *De rebus Megarensium*, 1851, σ. 5 καὶ ἐξῆς.

4. «(Πελασγοὶ θεοῖσι ἐπευχόμενοι) ἐπωνυμίην οὐδ' ὄνομα ἐποιεῦντο οὐδενί αὐτῶν (Ἡρόδ., Β', 52).

1) Περὶ τοῦ Αὐκαίου Διὸς ἴδε E. Curtius, *Peloponnesos* I, 302.

2) Περὶ τῆς σχετικῆς μονοθεϊστικῆς τάσεως τοῦ πελασγικοῦ αἰῶνος ἴδε B. Stark, *Die Epochen der griechischen Religionsgeschichte*, ἐν τοῖς *Verhandl. d. XX Philologencongressen* (1861) σ. 59. Διέφορον γνώμην ὑποστηρίζει ὁ Overbeck, *Zeusreligion* ἐν τοῖς *Abhandl. d. K. Sachs. Ges. d. Wiss. Phil.-Hist. Classe* IV.

3) Περὶ τοῦ Διὸς σχετικῶς πρὸς τὴν λατρείαν τῶν Νυμφῶν καὶ τῶν ποταμῶν ἴδε Stark, *Niobe*, σ. 412.